

DETEKTORY KOVŮV – A MŔTVI VSTÁVAJÚ Z PRAVEKÝCH HROBOV...

Tomáš Michalík – právnik a archeológ

Nedávno sa v médiách vyskytli správy o ľuďoch, ktorým za vyhľadávanie archeologických nálezov pomocou detektora kovov hrozí trest odňatia slobody. Detektoristi, ktorí sa často sami eufemisticky považujú za romantických hľadačov pokladov, neškodných zberateľov, milovníkov histórie či amatérskych archeológov, sa určite „pri pípaní a bzučaní“ ich mašín búria a považujú Slovenskú republiku za policajný štát. Naopak, pre archeologicky orientovaného právnik je to výborná príležitosť, ako tým, ktorí chcú počúvať, priblížiť atraktívnu tému, ktorú by bol hriech nevyužiť.

História

Záujem štátu o archeologické nálezy siaha až ďaleko do minulosti. V stredovekom Dánsku v roku 1241 vydal kráľ Valdemar II. tzv. Jutské právo, ktorého súčasťou bolo nariadenie o nakladaní s predmetmi z drahých kovov, ktoré dnes považujeme za archeologické nálezy. Tieto nálezy mali charakter pokladu a nazývali sa danefae („majetok mŕtveho Dána“). Samotné nariadenie možno voľne preložiť asi nasledovne: „Ak sa v mohyle alebo pri orbe nájde zlato alebo striebro, toto patrí kráľovi.“ Toto rozhodnutie bolo v nasledujúcich storočiach opakovane potvrdzované.

Kristián V. v roku 1683 nariadenie rozšíril: „Zlato a striebro nájdené v mohyle, vyorané alebo inak nájdené, ku ktorému sa nikto nehlasí a ktoré sa nazýva danefae, patrí kráľovi a nikomu inému.“ V polovici 18. storočia kráľ Frederik V. pôvodný pojem danefae rozšíril plagátom (osobitný druh právneho predpisu) aj o staré mince, pričom za odovzdanie nálezu bola po prvý raz prisľúbená aj odmena. Podobná situácia bola aj v stredovekom Anglicku („treasure trove“) či v nemeckých štátoch („Schatzregal“).

Pri skúmaní dejín ochrany archeologických nálezov netreba chodiť ďaleko. Naša osvietenská Mária Terézia vydala v roku 1776 dvorský dekrét (ktorý bol následne potvrdený dekrétom Františka II. o 36 rokov neskôr), podľa ktorého bol nálezca starožitnosti – starej mince, sochy, pohanskej modly, zbrane, nádoby či náhrobného kameňa – povinný odovzdať tieto nálezy kráľovskému dvoru. Do politiky panovníckeho dvora sledujúcej záujmy štátu v oblasti ochrany kultúrneho dedičstva zapadá aj ďalší dekrét, ktorý zakazoval vývoz starožitností za hranice. Ak by boli v 18. storočí detektory kovov, niet pochyb, že by ich zakázali už vtedy.

Detektorovať či nedetektorovať?

Nuž, Hamletovi sa odpoveď na podobnú otázku hľadala oveľa náročnejšie ako nám. Prečo je detektorovanie principiálne zlé, a teda aj zakázané? Na tomto mieste vynechám byrokratické frázy o požiadavkách európskych dohôd, pretože takáto argumentácia – aj keď je vecne správna – vzbudzuje dojem nejakých naoktrojovaných právnych predpisov ľudí z Bruselu, ktorí sú úplne odtrhnutí od reálneho sveta. Začnime však od Adama (dobré, že nemal na sebe nič z kovu, už by bol v nejakej domácej vitrínke)...

Archeológia, čiže aj skúmanie dejín ľudstva, je postavená na určitých základných predpokladoch. Jedným z nich je záujem na skúmaní nálezov v ich pôvodných súvislostiach. Archeológovia by radi našli kosť keltského bojovníka tak, ako ho pred 2000 rokmi pochovali, so všetkými vecami, ktoré mu jeho trúchliaci príbuzní priložili na cestu do večnosti. Chceli by tiež zdokumentovať obydlie z obdobia Veľkej Moravy tak, ako bolo opustené (napr. po nájazde nepriateľského kmeňa).

Obdobie, keď sa múzeá plnili nálezmi bez bližšieho popisu ich nálezových okolností, patrí do 19. storočia, hoci v mysli nejedného človeka táto doba stále pretrváva. Nález obyčajnej, tuctovej rímskej mince môže pochádzať napríklad z hrobu alebo z domu, ktorý mohol byť situovaný na rovine alebo

na hradisku. Nezriedka sa mince nachádzajú na výnimočných miestach (pri prameňoch, v skalných rozsadlinách a pod.), kde nám dokladajú náboženské predstavy svojich majiteľov. V prípade germánskej lokality mohla byť minca dokladom obchodu s Rímskou ríšou, daru alebo vojnovkej koristi. Ak sa minca nájde pri archeologickom výskume, vieme z nej vyťažiť maximum informácií. Naopak, ak ju nájde detektorista, jej osud je zrejmý: bez toho, aby čokoľvek vypovedala o dejinách svojho regiónu, skončí v domácej vitríne alebo sa predá ďalej, často do zahraničných zbierok. Bude to len ďalšia z tisícok rímskych mincí.

Jednoducho povedané, archeológom 21. storočia záleží oveľa menej na samotnom predmete ako na pôvodnom kontexte, v ktorom sa nález našiel. Práve kontext môže o našich predkoch vypovedať oveľa viac ako tá rímska minca, ktorú na burze starožitností nelegálne kúpite za 5 eur. Myslite na to, že takmer každá takáto minca alebo spona (ak mám spomenúť najčastejšie nálezy dostupné na burzách starožitností) znamená zničený objekt alebo hrob. Veľa mincí, šperkov, nástrojov či zbraní znamená zničenú lokalitu. Ktovie, možno práve tú, ktorá by inak preslávila Vaše mesto alebo obec...

Detektorovanie má aj svoju etickú stránku. Z nášho spoločného kultúrneho dedičstva miznú nenávratne a bez akejkolvek dokumentácie veci, ktoré majú potenciál vypovedať oveľa viac o našom regióne, z čoho má prospech celá spoločnosť. Nehovoriac o právnej rovine, ktorá je charakterizovaná vlastníctvom štátu ku každému archeologickému nálezu – áno, aj takému, ktorý ste našli na vlastnej záhrade. Štát však nálezcovi náhodného nálezu vyplatí nálezné.

Častým argumentom detektoristov je tvrdenie, že ak nález nevykopú oni, nemá z neho úžitok nikto a že by sa časom určite poškodil. Tu možno oponovať, že keď nálezy prežili stovky či tisícky rokov v nenarušených nálezových súvislostiach, tých niekoľko ďalších desaťročí by pre ne nemal byť žiaden problém. Z nedávnej praxe sú známe viaceré prípady, keď detektoristi úmyselne oklamali múzeum, ktorému odovzdali nepodstatné nálezy, pričom špičkové kusy putovali buď do súkromných zbierok, alebo do zahraničia. Nielenže „vyrobili“ novú lokalitu, ale okrem zničenia nálezových okolností na reálnej lokalite aj znehodnotili nálezový celok tým, že ho rozdelili na viacero častí.

Archeologické nálezy nemožno nechať v rukách ľudí, ktorí sa na základe svojej ľubovôle rozhodnú, ktoré (tie horšie, často vyrobené zo železa, ktoré treba hneď po vykopaní náležite konzervovať) nálezy odovzdajú, a ktoré nie.

Policajtov či pamiatkarov sa boja početní spolupracovníci archeológov, ktorí v miestach, ktoré sú archeológmi pokryté slabo, vykonávajú povrchové zbery či iným spôsobom mapujú terén. Myslím si, že tieto obavy rôznych archeologických (nie však detektoristických) krúžkov sú zbytočné. Napriek skutočnosti, že neoprávnené vyzdvihnutie archeologického nálezku je formálne priestupkom, je stupeň spoločenskej nebezpečnosti takéhoto konania tak nepatrný, že pri povrchových zberoch, ktoré sú následne oznamované príslušným orgánom, reálne nehrozí žiaden postih.

Na rozdiel od detektorovania sú pri povrchových zberoch nálezové okolnosti v okamihu objavenia nálezku už zničené (väčšinou orbou, keďže povrchové zbery sa vykonávajú prakticky len na priebežne rozorávaných lokalitách), takže v tomto prípade pôjde o záchranu predmetu samotného pred jeho poškodením alebo úplným zničením.

Spolupráca detektoristov s archeológmi

Aby bolo jasné, detektor kovov nie je pre archeológiu žiadnym diablovým vynálezom. V rukách archeológa – profesionála – je pri archeologickom výskume vynikajúcou pomôckou, ktorá objaví aj veci, ktoré by ešte pred pár desaťročiami napriek snahe unikli. Problém nastáva, keď je tento prístroj zneužívaný detektoristom. Môže však byť pípanie detektoru symbolom spolupráce, resp. spoločného záujmu?

Spolupráca archeológov s detektoristami prináša mnohé právne aj etické otázky. Ľudsky sa dá sa porozumieť snahe niektorých archeológov, ktorí spoluprácu ako nutné zlo nevyklúčujú (oveľa menej však tým, ktorí ju priamo vyhľadávajú), za predpokladu, že ide o jediný spôsob, ako zachrániť významný nález pred nezdokumentovaným vývozom do zahraničia. Spolupráca v rôznej podobe (zdokumentovanie, chronologické určenie, vyhľadanie analógií či nebudaj finančné ohodnotenie) bez toho, aby nález ostal v rukách verejnej organizácie (napr. múzea), však v každom prípade legitimizuje spoločensky škodlivé konanie, ktoré sa nám skôr či neskôr vypomstí.

V ideálnom štáte by nejaký modus vivendi medzi archeológmi, pamiatkarmi a detektoristami možno nebol vylúčený. Zo strany detektoristov by sa určite vyžadovalo vykonávanie ich činnosti len na orbou (prípadne ťažbou) ničených lokalitách a odovzdanie všetkých artefaktov, ktoré našli (v tomto prípade by bolo možné považovať ich činnosť skutočne za prínos). V súčasnej právnej a spoločenskej situácii je však takáto dohoda nedostižnou metou, ktorá by archeológom a pamiatkarom priniesla pravdepodobne viac negatív ako pozitív.